

ספרי "אליס" כספר תחביר**

לזכרו של פרופסור שלמה
מורג ז"ל. דברים שלמדתי מפיו
ומכתביו פילסו לי שבילים
בתחומי הלשון ובמבוכיה.
יהי זכרו ברוך.

שני ספרי "אליס" ללואיס קרול (Lewis Carroll), "אליס בארץ הפלאות" והמשכו "מבעד למראה ומה אליס מצאה שם"¹, הם מספרי הילדים הנקראים ביותר ולאזו דווקא על ידי ילדים. מבוגרים מוצאים בהם עניין וחוזרים לקרוא שוב ושוב בטקסט בלתי נדלה זה. המציאות הבדיונית בשני ספרי "אליס" מחקה את המציאות הממשית, אך משנה את החוקים המעצבים אותה. אחת ממערכות החוקים האלו היא הלשון, שהיא אחד הצירים המרכזיים שעליהם סובבת מציאות האי-גיון (nonsense) שבספרים הללו. רבים אף כתבו כי הגיבורה העיקרית של שני הספרים שבהם מתוארות עלילותיה של אליס היא הלשון (למשל: כהן, 1989 עמ' 63, בן שחר, 1989 עמ' 75, ועוד), ואף נעשו ניסיונות לתאר את המיוחד ואת האופייני לה.

לאחר שעברה אליס מבעד למראה, היא דפדפה בספר שמצאה על השולחן, אבל נדמה לה שהוא כתוב בשפה לא מוכרת לה. פתאום עלה בדעתה כי הוא ספר של מראָה, וכי הוא כתוב בכתב ראי, ועל כן קירבה אותו אל המראה, המילים התהפכו בכיוון הנכון, וזה היה השיר שנגלה לעיניה:

* הגבי רחל אוסטרובסקי היא מורה בחוג ללשון העברית במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין בירושלים.

** מאמר זה מבוסס על הרצאה שנישאה בוועידה השנתית של איל"ש בכ"ג בתשרי תש"ס (3.10.1999) בירושלים.

1 מאמר זה מסתמך על התרגום של רנה ליטוין, "הרפתקאות אליס בארץ הפלאות", 1997, תל אביב (במאמר זה סומן "פלאות") ו"מבעד למראה ומה אליס מצאה שם", 1999, תל אביב (במאמר זה סומן "מראה"). המקור האנגלי שנערך והוער בידי Gardner מסומן במאמר זה "Alice".

גְּבֵרִיקָא²

הַבְּרִיל כְּבֵר, זְחֻלְצִים קְלִיחִים
הַגּוֹ וְעִגּוּ בְּשַׁבִּיל,ל
מְסִים הִיוּ הַסְּמֵרֵלִחִים
וְחֻזְרוּנֵי אַרְלֵל.

אָהַר מַגְבְּרִיקָא, בְּחֹר!
שְׁגִיו נִשְׁכּוֹת, טְפְרוּ חֻזְק!
אָהַר מַגְבְּגֵב אֶר, וְסוֹר
מִבְּנֵדְרָצְבֵט הַזֶּר!

גָּטֵל חֲרָבוֹ הַסְּרָפְלִית,
זְמַן רַב חִפְשׁ אָרוֹ מִשְׁחֹר,
וְנָח לוֹ שָׁם, תַּחַת אֶץ טַמְטֵם,
שְׁקוּעַ בְּהֶרְהוֹר.

וּבְעוֹד הוּא מְהַרְהֵר בְּאוֹס,
הַגְּבְּרִיקָא, עֵינָיו רוֹשְׁפּוֹת,
בְּאִ שֶׁף בִּיעַר הַקְּסוֹס,
בְּרַבֵּק בְּהַתְּקַפּוֹת.

אֶחָת, אֶחָת, חִבֵּט בְּחַד,
חֲרָבוֹ סָרְפֵל בְּקִנִּיק וְקִנְק!
הַפִּיל חֻלְל, רֵאשׁוֹ שְׁלֵל,
דָּהַר, גְּלֵף, וְחֶסֶק.

"הֲרִגְתָּ אֶת הַגְּבְּרִיקָא?
בּוֹא אֲחַבְּקֵךְ בֵּן מֵהַל!
זֶה יוֹם שְׁהִיא! יְהוּ! יְהִי!"
אָחַר בְּקוֹל צוּהַל.

הַבְּרִיל כְּבֵר, זְחֻלְצִים קְלִיחִים
הַגּוֹ וְעִגּוּ בְּשַׁבִּיל,ל
מְסִים הִיוּ הַסְּמֵרֵלִחִים
וְחֻזְרוּנֵי אַרְלֵל.

2 מראה, עמי 33-34.

זה אחד משירי האי-גיון המפורסמים ביותר בספרות העולם, ויש אומרים שהוא הגדול שבהם. על פי עדותה של ליטוין, אפשר לשלוף מהאינטרנט את תרגומי השיר ל-70 לשונות, כולל יוונית, לטינית ויידיש (מראה, הערה ב, עמ' 38). לא מעט סיפורי מדע בדיוני מצטטים את השיר או משתמשים בו כדי ליצור שפה עתידנית או חייזרית.

מתגובתה של אליס לשיר ברור כי אין לה כל ספק שהשיר כתוב באנגלית, כשם שקוראי עברית אינם מטילים ספק בכך שהתרגום שהובא לעיל הוא תרגום לעברית.³ תחושה זו נגרמת אם מהמערך המוזיקלי של השיר, אם מתצורתן של המילים ומנטיותיהן, אם מעירוב של מילים בעלות משמעות מוגדרת ומילות הבאי, אם מן הקשרים התחביריים התקניים לחלוטין ואם מן ההצטרפות של כל אלה.

לאחר שהיא מסיימת לקרוא את השיר יש לאליס ארבע תגובות (מראה, עמ' 34): (1) "זה נראה נחמד מאוד", כלומר, השיר נעים לקריאה ומהנה; (2) "אבל די קשה להבנה", ובהערה מוסגרת מוסיף קרול: "אתם מבינים, היא לא רצתה להודות, אפילו בפני עצמה, שאינה מבינה אותו בכלל." כלומר, למרות ההנאה אין השיר מובן לה; (3) "איכשהו נדמה שהוא ממלא לי את הראש ברעיונות - רק שאני לא יודעת בדיוק מהם!" כלומר, השיר מעלה בה שברי אסוציאציות ושברי רעיונות מעורפלים, והיא מניחה שיש לשיר משמעויות רבות; (4) "בכל אופן, מישהו הרג משהו: זה, לפחות ברור", כלומר, למרות העמימות מתחוור הנושא הכללי מתוך השיר. תגובות אלו מהותיות לשירת האי-גיון.

יש, כמובן, קווים רבים להשוואה בין הלשון של שירי האי-גיון, דוגמת שיריו של אדוארד ליר (תרגום ליטוין 1995) לבין הלשון בשני ספרי אליס.⁴ יסעור מציעה לערוך אנלוגיה בין שירי האי-גיון לציור אבסטרקטי, ואפשר

3 במקום אחר, בעת מסיבת התה המטורפת, כאשר אליס נבוכה מהערה לא הגיונית של הכובען, מעיר לואיס: "The Hatter's remark seemed to her to have no sort of meaning. in it, and yet it was certainly English" (Alice, p. 97). בתרגום לעברית, "ההערה של הכובען נשמעה לה חסרת מובן, ועם זאת, כל מלה בנפרד היתה מובנת" (פלאות, עמ' 80) חסר גון-משמעות זה.

4 אפשר, כמובן, להשוות את תרגומי השירים של קרול גם לשירי האי-גיון שנכתבו בעברית במקורם, כגון אלו של אפרים סידון, של עודד בורלא, או של חנוך לוין ועוד.

להרחיבה לדין בלשון של טקסטים אי-גיוניים בכלל, ולא רק בלשון השירים. בלשון האי-גיון ובציור אבסטרקטי "אין האמן אמור ליצור קשר ישיר בין החומרים והתבניות שבהם הוא מעצב את יצירתו ובין המשמעות" (יסעור, 1989, עמ' 100). ואמנם, צייר האבסטרקט אינו מבקש לחקות את העולם, ועל כן אין הוא מייצג בציוריו את המציאות המוכרת, אלא מתייחס בעיקר לצורות ולתבניות. בטקסטים אי-גיוניים, אומרת ליטוין (1995, עמ' 86), "משתלטים היחסים הפורמליים בין מילים, צלילים ומבנים על התכנים שלהם. יתרה מזו: לפעמים הם אפילו מכתיבים את התכנים או לפחות מגבילים ומצמצמים אותם עד אפס". ואכן, קרול מתייחס ללשון כפי שצייר אבסטרקט מתייחס למציאות: הוא מתבונן בה בלי הרף, מפרק את תבניותיה ומחברן מחדש, והדברים אמורים בתחומי לשון רבים, כגון מצלול, תצורת מילים, תחביר, סמנטיקה ועוד. גם למתבונן בציור אבסטרקטי נעים הציור לעין, הוא אינו מבין מיד את הציור למרות שפע רעיונות ואסוציאציות הממלאים את ראשו, אבל הנושא המרכזי מובן לו בעמידות. בכך דומה מאוד גם התגובה המידית של המתבונן בציור מופשט לתגובתה של אליס למקרא "גבריקא" שהובא לעיל.

רבים (כגון בן שחר 1989, הדומי 1989, יסעור 1989, ליטוין 1995, 1999, ועוד) התייחסו לשאלה מה מייחד את הלשון של ספרות האי-גיון ושל קרול בכללה, על פיהם אפשר לציין שלושה קווים מאפיינים:

1) סופר האי-גיון משתמש בכל האיכויות המוזיקליות של הלשון, כגון מצלול, אליטרציה, חריזה, מילים הומופוניות והומונימיות, דמיון בין צלילים, דמיון צלילי בין מילים בעלות משמעות מוגדרת לבין מילות הבאי, וכיו"ב.

2) סופרי האי-גיון מרבים ליצור מילות הבאי המחקות את המילים התקניות לא רק מבחינה צלילית, אלא גם מבחינה מבנית. במקרים רבים מנצל הסופר את דרכי התצורה האופייניות ללשונו ויוצר "מילים" חדשות חסרות כל משמע. מילות ההבאי משולבות במילים בעלות משמעות מוגדרת, ורק הקורא טועה לחשוב שיש למילים המומצאות משמעות ברורה וכי עליו לבדוק במילון מה משמען. למשל: המפטי דמפטי, מי שכונה רבות "פילוסוף של הלשון", מסביר לאליס את משמען של המילים בשיר "גבריקא" שצוטט לעיל. לדוגמה: פירוש המילה "הַבְרִיל" הוא "ארבע אחרי הצהריים - השעה שמתחילים להריח את הבל הגריל של ארוחת-הערב", ו"סִמְרָלְחִים" הוא לשון רבים של "סִמְרָלְח", שהוא עוף הדומה בצורתו לסמרטוט לח (מראה, עמ' 111-112).

3) מילות ההבאי אינן דומות רק בצורתן למילים תקניות, אלא גם בקשרים תחביריים שיוצר סופר האי-גיון בין מילות הבאי למילים תקניות. הוא גם מקשר בין מילים תקניות ויוצר משפטים תקינים תחבירית, אך משמעם אינו הגיוני. כך למשל, בשיר "הדגים" של המפטי דמפטי (מראה, עמ' 114), המילים כולן תקניות לחלוטין וגם התחביר תקין, אך למרות זאת אין לשיר משמעות.

ליטוין (1995, עמ' 87) שואלת: "האם ייתכן לבנות טקסט תקני לחלוטין מבחינה לשונית, ללא כל התייחסות לעולם כזה או אחר?" והיא משיבה: "הטקסט האיגיוני מוכיח שאכן אפשר - למשל, כאשר המילים המתייחסות לא לעולם, כי אם לטקסט אחר", ועל כן בספרי "אליס" מרובות הפרודיות, בעיקר על שירי ילדים. אולם לא רק פרודיות מאפשרות טקסט תקין תחבירית, אך חסר משמעות. משפטים כאלה אפשריים, ואולי אף מתבקשים, גם בטקסט המתייחס לעולם בדיוני, שאמנם מחקה את המציאות הממשית, אך משנה כמה מן החוקים המעצבים אותה.

בספרו "המשפט הפשוט" מציע אורן (תשל"ד, עמ' 246-247) לתרגל ניתוח תחבירי של משפטים הכתובים ב"מילים" בלתי מוכרות. אורן חיבר משפטים שמילותיהם אינן מילות הבאי, אלא לכל מילה יש ביסוס לשוני. אמנם בקריאה ראשונה קשה מאוד, ואולי אף אי אפשר להבין במה המדובר, אבל הקשרים התחביריים תקינים לחלוטין, ואף ניתן לנתח את המשפטים האלה ניתוח תחבירי מלא. רק בעיון מעמיק המתבסס על ידע לשוני נרחב, נעשות המילים שקופות, והמשפט הופך להיות בעל משמעות. במאמרו "התחביר: לימוד המשמעות המבנית" (1961, עמ' 29) מציע אורן משפט תקני למהדרין מבחינה תחבירית, ואפשר כמובן, לקבוע את המבנה שלו ולנתחו, אך לכל המילים בו אין משמעות מילונית ועל כן אין להבינו באופן מלא.

כאמור, רבים דנו בהיבטים אלו ואחרים של הלשון בספרי "אליס", והגדיל לעשות גד בן עמי צרפתי, שבמאמרו "עליסה בארץ הפלאות" כספר בלשנות" (תשנ"ד, עמ' 55-66) הראה כי אפשר, ואף מומלץ, להשתמש בספרי "אליס" כספר תרגילים לסמנטיקה וכספר מוצא לעיון בבעיות סמנטיות ופרגמטיות. צרפתי עסק רק בבעיות סמנטיקה ופרגמטיקה כפי שהן באות לידי ביטוי בשני ספרי "אליס". אולם כשם ששני ספרי "אליס" יכולים לשמש אילוסטרציה לדרכי תצורת המילים ולדיון בבעיות סמנטיקה ופרגמטיקה, כך הם יכולים לשמש אילוסטרציה לבעיות תחביר ולהבהרתן. אפיזודות

שונות בספרים יכולות לשמש נקודת מוצא לדיונים בבעיות תחביר ואילוסטרציה להוראה ברמות שונות. במאמר זה אני מבקשת להצביע על כמה תופעות תחביריות כאלו.

א. סדר מילים

(1) סדר נושא מושא

במהלך נפילתה הארוכה של אליס מטה מטה במחילת הארנבון היא מהרהרת בדברים אחדים, ובין השאר היא דואגת לחתולה שלה, דינה, ומנסה לחפש לה טורף, אך היא אינה נתקלת בעכברים, וחושבת על עטלף שכידוע דומה בצורתו לעכבר, ולכן אולי יוכל לשמש תחליף. אולם אז עולה השאלה, "מעניין, האם חתול טורף עטלף?" וכאן אליס חשה מנוממת מאוד, והמשיכה לומר לעצמה, במין צורה חולמנית, 'חתול טורף עטלף? ... טורף עטלף? ולפעמים, 'עטלף טורף? ...'. כאן מתערב הסופר, פונה לקוראים ומעיד "כי, אתם מבינים, מכיוון שלא יכלה לענות לא על זה ולא על זה, כבר לא שינה לה הרבה באיזה סדר תנסח את הדברים" (פלאות, עמ' 16).

אליס לא ידעה להשיב על השאלות הללו משום שמתברר שחסר לה ידע עולם. אליס לא ידעה, יש להניח, כי העטלף אינו שייך למשפחת הטורפים, וגם לא הייתה בטוחה אם העטלף אינו אלא עכבר מעופף. אם המשמעות אינה ברורה, גם אין זה חשוב איזו תבנית תחבירית נוקטים וגם לא מהו סדר המילים.⁵ אמנם אליס לא ייחסה חשיבות לסדר המילים במשפט זה, אך דוברי אנגלית מייחסים לשאלה זו חשיבות רבה ביותר, שהרי באנגלית סדר המילים במשפט הוא הקובע מהו נושא המשפט ומהו מושאו, או במילים אחרות, מי טורף את מי. גם בעברית הסדר השכיח הוא נושא - מושא, אם כי בשל ההתאם בין נושא המשפט ומושאו סדר המילים בעברית אינו כה נוקשה כבאנגלית. אבל כאשר שני שמות העצם הם בני אותו גוף, מין ומספר, יש לבדוק איזה משני השמות גורר את ההתאם בפועל, שהרי לא קיימת כלל בעיה אם הנושא והמושא הם שמות עצם שמינם או מספרם שונה. למשל: במשפט "ילדה אכלה תפוח" אין כל קושי לדעת איזה שם עצם הוא הנושא ואיזה הוא המושא, מה שאין כן במשפט "ילד אכל

5 ועיינו בדבריה של הדוכסית "כשהכוונה ברורה הצלילים מתכוונים מאליהם" (פלאות, עמ' 103) ובמקור האנגלי: "Take care of the sense, and the sounds will take care of themselves" (Alice, 1960, p. 121) ובהערות המתאימות של גרדנר ושל ליטוין.

תפוח". תופעה זו מוכרת מן הפסוק המקראי "אבנים שחקו מים" (איוב יד, יט) שבו שני שמות העצם הם בני אותו מין גוף ומספר. אין לדעת איזה משני השמות מותאם לפועל אלא אם מתייחסים למשמעות. משמע הפסוק מלמד כי למרות סדר המילים אין כל ספק כי נושא המשפט הוא "מים" ו"אבנים" הוא המושא. לעתים גם ידע עולם אינו מספק את המידע הדרוש והמשפט נשאר דו-משמעי, כגון "ילד הטיס מטוס", "הורים אוהבים ילדים", "מתנחל הכה חייל", "עשבים כיסו שלוליות"⁶. אורן (תשכ"ב, עמ' 23-25) נדרש לעיון בתופעה זו ואף מציע דרכים להורות ניתוח תחבירי כשנתקלים במשפט שסדר המילים בו דומה למשפט הנדון (עמ' 28-29). מובן שניתוח המשפט "חתול טורף עטלף" (או לחילופין: "עטלף טורף חתול") חייב להישען על ידע עולם שאינו כלול במשפט, שכן רק היודע כי עטלף אינו בעל חיים ממשפחת הטורפים יוכל לקבוע בוודאות מהו התפקיד התחבירי של כל אחת מן המילים.

2) יחסות

כשאלים שוחה בברכת הדמעות וחוששת שמה תטבע בדמעות של עצמה, היא שומעת משהו משתכשך בברכה וחושבת שזה עכבר שהחליק פנימה. היא מנסה לפתוח עמו בשיחה: "הו עכבר, אולי אתה יודע איך יוצאים מן הברכה הזאת? ... הו, עכבר! אליס פונה אל העכבר בדרך זו כי היא "חשבה שזו, כנראה, הדרך הנכונה לפנות אל עכבר: מעולם לא התנסתה בזה קודם, אבל זכרה שראתה, בספר הדקדוק הלטיני של אחיה, את הנטייה 'עכבר - של עכבר - אל עכבר - העכבר - הו עכבר!' (פלאות, עמ' 27-28).

הנטיות שזכרה אליס מספר הדקדוק הלטיני של אחיה הן, כמובן, נטיות היחסות, דהיינו, צורות שמות העצם שנטייתם מגדירה את תפקידם התחבירי. הסיווג המסורתי של צורות כאלו, כגון זה המצוי בלטינית, מבוסס על וריאציות מורפולוגיות (Crystal 1991, עמ' 46). קטגוריית היחסה (קזוס) כוללת איברים שתפקידם לסמן את תפקידו של שם העצם ביחס לפעולה או לגרעין המשפט, כגון: יחסת עושה הפעולה (נומינטיבוס), יחסת מקבל הפעולה הישיר (אקוזטיבוס), יחסת מקבל הפעולה הבלתי ישיר (דטיבוס) ועוד (רוזן, 1988, עמ' 994).

6 ראו גם גדיש תשנ"ב, עמ' 18-19.

בין הלשוונות בעולם יש המקיימות נטיות כאלו, יש שאינן מקיימות אותן, ויש המשמרות רק שרידים מהן. למשל, באנגלית, יש כינויי גוף שונים על פי התפקיד התחבירי (I/me, he/him, she/her, we/us, who/whom), ומלבדם רק בהבחנה בין צורות היסוד boy ביחיד ו-boys ברבים ובין צורות הקניין boy's ו-boys' אפשר לראות שריד של יחסת הגנטיב. יש לציין כי ניתוח זה שנוי במחלוקת (1998 Chalker & Weiner), עמי 7.56.

בשפות שאינן נוקטות נטיות אלו, תופסים את תפקיד היחסות סדר מילים נוקשה יותר וסימני היחס. מאחר שבאנגלית, כמו בעברית, יש לכלל היותר רק שרידים לנטיות אלו, מיתרגמות הצורות של שמות העצם בנטיית היחסות בעזרת סימני יחס המקדימים את שם העצם.

מאחר שנטיית היחסה מורה מהו הקשר התחבירי בין מרכיבי המשפט, סדר המילים בלטינית, למשל, גמיש למדי, אבל באנגלית, שבה יש לכלל היותר רק סימנים מועטים ליחסות, וגם הנטיות הדקדוקיות בה אינן מרובות, סדר המילים נוקשה וקבוע, ואין לשנות את הסדר של נושא - מושא, לדוגמה. בעברית אמנם אין כמעט נטיות על פי יחסות, אך בשל הנטיות הדקדוקיות הרבות בעברית סדר המילים גמיש יותר מאשר באנגלית, ויש להדגיש שגם בעברית סדר המילים אינו חופשי לחלוטין.

בשפות שמיות מסומנות היחסות בתנועות סופיות. עם השנים התנועות הסופיות בעברית נשלו, אך יש להן שרידים במקרא (1910 Gesenius, §90 עמי 248-254, רבין תש"ג, עמי 78-80), דוגמת הסופית האדוורביאלית ה, שאף היום משמשת את דוברי העברית כ-ה' המגמה (כגון צְפֹנָה וכו"ב) ויכולה לציין גם זמן (כגון מימים ימימה), הסופית האדוורביאלית במילים כמו יוֹמָם, חָפֶם, רִיקָם ועוד.⁸

7 דיון נרחב ביחסות ראו למשל אצל ליונס בפרק 7.4 (Lyons 1968, עמי 304-289).
8 בשיעורו "ניתוח בלשני של טקסטים מן המקרא" אמר מורג כי יש עדויות מן האוגריתית ל-מ' סופית המסמנת תואר הפועל, ולתנועת a סופית המסמנת את יחסת האקוזטיב. מורג הניח שהמצב בעברית הוא כמו באוגריתית: המילים 'ריקם', 'אולם', 'יומים' מסתיימות ב-מ' אדוורביאלית, ומילים כגון 'עולתה', 'צרתה', 'עזרתה' מסתיימות בתנועת a סופית המסמנת את יחסת האקוזטיב. שונה המצב בערבית שבה יחסת האקוזטיב מסמנת גם מושא וגם תואר הפועל. רבין, למשל, חשב שהמצב בעברית הוא כמצב בערבית (רבין תש"ג, עמי 80).

הקטע שצוטט לעיל מ"אליס בארץ הפלאות" מתייחס לתופעה זו. אפשר להשתמש לשם הוראה ודיון הן בבעיות תחביר והן בפרקי היסטוריה של הלשון העברית. טוב גם לערוך השוואה בעניין זה בין העברית לערבית (בעיקר בכל הנוגע לסוגיית הניקוד הסופי בערבית). גם עצם המושג של היחסות מעניין, ויפה להידרש לו מעת לעת. הקטע שהובא לעיל יכול לשמש נקודת מוצא טובה לדיון בעניין זה.

3) הפיכת פסוקית ראשית לפסוקית נטועה ולהפך

בין שאר השיחות שמנהלים המשתתפים במסיבת התה המטורפת מתנהלת גם השיחה הזאת:

" יופי, עכשיו יהיה שמח! חשבה אליס. 'אני שמחה שהתחילו בחידות - אני חושבת שאוכל לפתור את זה, הוסיפה בקול. 'את מתכוונת שאת חושבת שתוכלי למצוא את הפתרון לחידה הזו?' אמר הארנביב.

'בדיוק כך, אמרה אליס.

'אם כך עלייך לומר למה את מתכוונת, המשיך הארנביב.

'זה מה שאני עושה, ענתה חיש אליס. 'לפחות - לפחות אני מתכוונת למה שאני אומרת - וזה אותו הדבר, אתה יודע.'

'בכלל לא!' אמר הכובען. 'הרי זה כאילו אמרת ש"אני רואה מה שאני אוכלת" זה אותו הדבר כמו "אני אוכלת מה שאני רואה"!' "

'זה כאילו אמרת, הוסיף הארנביב, 'ש"אני אוהבת מה שנותנים לי" זה אותו הדבר כמו "נותנים לי מה שאני אוהבת"!' "

'זה כאילו אמרת, הוסיף הנמנמן, שנראה כמדבר מתוך שנתו, 'ש"אני נושם כשאני ישן" זה אותו הדבר כמו "אני ישן כשאני נושם"!' "

'זה באמת אותו הדבר במקרה שלך, אמר הכובען, וכאן השיחה נקטעה."

(פלאות, עמ' 78-79)

כמה מן המשפטים בקטע מבדח זה מוכיחים כי במשפט מורכב אין להחליף בין הפסוקית הראשית לבין הפסוקית הנטועה. אבל תגובת הכובען למשפט שאומר הנמנמן מעידה שיש משפטים שבהם אפשר לעשות זאת. בכל הדוגמאות האחרות הפסוקית היא פסוקית מושא, אך בדבריו של הנמנמן הפסוקית היא פסוקית תיאור (זמן או מצב). ייתכן שבכך טמונה האפשרות להחליף בין הפסוקית הראשית לנטועה. אפשר לשאול אם השינוי במבנה

המשפט גורר את שינוי המסר בגלל השינוי במבנה התמה והרמה, והחידוש הופך להיות הנתון ולהפך.⁹ לשון אחר: האם בתנאים מסוימים אפשר להפוך את הפסוקית הראשית לנטועה ולהפך, כגון האם כל אימת שהפסוקית היא פסוקית אדורביאלית, היפוך כזה אפשרי, או האם צריכים להתקיים תנאים נוספים כדי שההיפוך לא יפגע כלל, או פגיעתו תהיה מזערית במשמע הכולל של המשפט. למשל, האם המשפט "כשהיום מאיר זורחת השמש" זהה במובנו למשפט "כשזורחת השמש מאיר היום"? או האם יש הבדל במובן שני המשפטים האלה: "כשהגעתי לביה"ס צלצלו" ו-"כשצלצלו הגעתי לביה"ס", ואם יש הבדל במובן המשפט, האם הוא עקרוני או שמא אינו אלא שינוי בגון משמעות ובהדגשה? הדוגמאות האחרונות הן משפטים מורכבים בעלי פסוקיות זמן גם משום שבמקור האנגלי סימן השעבוד בדבריו של הנמנמן היא "when" - מילת קישור מובהקת לפתיחת פסוקית זמן (Alice, p. 95). בגלל ריבוי המשמעויות של מילת הקישור "כש" נוסף בתרגום לעברית קושי משני, שהרי מילת קישור זו יכולה להביע זמן, מצב, השוואה או תנאי (בורשטיין תשנ"ז, עמ' 81). ועוד: האם דברי הנמנמן "אני ישן כשאני נושם" פירושם "כשאני ער אינני נושם"? מפירוש אפשרי זה לדברי הנמנמן נובע שמאחר שהוא אינו יכול להפסיק לנשום, הוא אף פעם איננו ער, ונראה שמתחילה זו הייתה כוונתו של הכובען.

בשיעורי תחביר אפשר להתייחס לשאלה אם היפוך הפסוקית הראשית לפסוקית נטועה ולהפך נכון בכל פסוקיות הזמן או המצב, אם יש משפטים מורכבים הכוללים פסוקיות תיאור אחרות ששינוי זה אפשרי בהם (אולי פסוקיות השוואה, כגון "הורים רוצים בהצלחת ילדיהם כפי שהבנים רוצים בה" ו-"הילדים רוצים בהצלחתם כפי שהוריהם רוצים בה.") אפשר גם לדון בשאלה אם שינוי כזה אפשרי כשהפסוקית אינה תיאורית.

4) סדר סימני היחס

כשמזמינים את הדוכסית לשחק קרוקט עם המלכה, מכריז המשרת-הקרפיון: "לדוכסית. הזמנה מן המלכה לשחק קרוקט." על הזמנה זו חוזר בקול המשרת-הקרפד: "מהמלכה. הזמנה לדוכסית לשחק קרוקט." (פלאות, עמ' 63).

9 לדיון נרחב בסדר חיבורם של המרכיבים הלשוניים, ראו רוזן (1977), פרק שני, עמ'

יש כאן דוגמה לכך שמקומם של סימני היחס במשפט קבוע, ועליהם להיות צמודים לשם העצם הבא אחריהם. כאשר משנים את סדר המילים, יש הכרח לשנות את מקומם של סימני היחס עם שמות העצם שאותם הם מקדימים. הווי אומר: לדוכסית = x מיועד לדוכסית, מהמלכה = x נמסר (או נשלח) מהמלכה. סימני היחס מורים מהו המוצא ומהו היעד. כאן: המלכה היא המקור, ואילו הדוכסית היא היעד.

נושא המשמעויות של סימני היחס ומקומם במשפט חשוב מאוד לפיתוח חשיבה לוגית-תחבירית ולהבנה.

ב. הצרכת סימני יחס

במסיבת התה המטורפת חד הכובען את חידתו המפורסמת, "למה דומה העורב לשולחן כתיבה?" (פלאות, עמ' 78). לא רק לכובען עצמו לא היה שמץ של מושג מה הפתרון (עמ' 80). על פי עדותו של קרול עצמו, כשחבורה החידה לראשונה, לא היה לה כל פתרון. אבל החידה גירתה את דמיונם של לוגיקנים ושל מחברי חידות ותשבצים למיניהם, והניבה לא מעט הצעות מקוריות ומפתיעות. גרדנר מציין בהערתו כי גאון החידות האמריקני, סם לוי, הציע כמה פתרונות, ואחד מהם הוא זה: "כי פו (אדגר אלן) כתב על שניהם" (Alice, p. 95, פלאות, הערה 3, עמ' 80). אף על פי שהפתרון המוצע אינו תוך-טקסטואלי, יש לו קשר לטקסט של קרול, ואין כל מניעה לעשות בו שימוש בהוראת תחביר. המשפט הוא דוגמה יפה לשימוש כפול של פועל באותו סימן יחס: פעם כשהוא מוצרך (כלומר, על-אודותיו, מושא) ופעם כשאינו מוצרך (כלומר, תיאור מקום), לשון אחר: א"א פו הניח, קרוב לוודאי, נייר על השולחן וכתב עליו (תיאור מקום) את שירו המפורסם "העורב" (מושא).

ג. רימוזים

חבורה מזוהה למראה נאספה על החוף, וכולם היו רטובים, נרגנים ועצובים. בני החבורה התייעצו איך להתייבש, והעכבר שנראה כבעל סמכות, ביקש מכולם לשבת ואמר: "הממ!... הנה הדבר היבש ביותר שאני מכיר. שקט מסביב, בבקשה! זיליאם הכובש, אשר עניינו זכה לתמיכת האפיפיור, קיבל במהרה את כניעת האנגלים, שחסרו מנהיגים, וזה זמן הורגלו בהשתלטויות ובכיבושים. אָדווין ומוֹךְר, הרוזנים של מְרָקִיָה ושל נוֹרְתִּמְרָיָה -".

כאן הוא הופסק, אך לאחר רגע קט המשיך: 'אדווין ומורקר, הרוזנים של מרסיה ונורתמבריה, צידדו בו, ואפילו סְטִיגְנֵד, הארכיבישוף הפטריוטי מְקֶנְטֶןֶרְי, ראה זאת - ' יראה מה? ' שאל הברווז.

'ראה זאת, ענה העכבר כבעס ניכר: 'ודאי ידוע לך מה פירוש המילה "זאת".'

'אני יודע יפה מה פירוש 'זאת', כשאני רואה איזה דבר, אמר הברווז: 'בדרך כלל זאת צפרדע או תולעת. השאלה היא, מה ראה הארכיבישוף?'

העכבר לא נתן את דעתו על השאלה, והמשיך בחיפזון 'ראה זאת בעין יפה....'

(פלאות עמ' 31-33)

במקרים רבים גורמים משחקי מילים לאי-הבנות, להתייחסות למשמעות אחרת מזו שמייחס הדובר למילים שהוא נוקט, וכיו"ב, ואמנם לואיס נקט תחבולה זו בשני ספרי אליס. אולם בניגוד למשחקי מילים אחרים, ה"משחק" ברימוזים קשור בתחביר, כמו גם בסמנטיקה ובפרגמטיקה.

בטקסט שהובא מ"אליס בארץ הפלאות" נוקטים שני הדוברים את הכינוי הרומז "זאת", העכבר בצטטו מספר ההיסטוריה, והברווז בהתייחסו לחייו היומיומיים. עצם השימוש באותה מילה עלול לגרום אי-הבנות, אך כאן האי-הבנה סבוכה יותר, בעיקר משום שכינויי הרמז יכולים לשמש בתפקידים שונים (ראו סקירה ודוגמאות אצל עבאדי, תשמ"ח, עמ' 116-132).

ספר ההיסטוריה שהעכבר קורא ממנו כדי ל"יבש" את הנוכחים מתייחס למילה "זאת" כאל תחליף משפטים, כלומר הארכיבישוף מקנטרברי ראה בעין יפה את כל מה שנאמר קודם לכן. אולם הברווז מתייחס למילה "זאת" כאל תחליף למשהו מוחשי שנקרה בדרכו, בדרך כלל לשם עצם הקשור בחייו היומיומיים. מאחר שאין להחליף באופן הגיוני בין שתי המשמעויות של המילה "זאת", נוצרת אי-הבנה, שהרי הארכיבישוף מקנטרברי לא ראה צפרדע או תולעת. הקצר בתקשורת נגרם כאן משני גורמים: א. שימוש תחבירי שונה באותו כינוי רומז; ב. אי הבחנה בין המוחש למופשט (ראו גם Heath, 1974, הערה 3, עמ' 30).

לסוגיית כינויי הרמז יש התייחסות קלה בלבד בהוראת התחביר וההבעה, ובייחוד בבתי הספר, אם בגלל התחושה שהשימוש בכינויי הרמז מידי

ועל כן מובן מאליו, ואם בגלל סיבות אחרות. אולם בהתרחשות שצוטטה לעיל יש משום נקודת מוצא טובה לדיון בשימושים השונים ברימוזים. דיון כזה בכינויי הרמז יכול מצדו לפתוח דיון נרחב יותר בסוגיית הדאיקסיס על כל היבטיה (כינויי גוף, כינויי רמז, כינויי קניין, מילות זמן וכיו"ב). כאשר מדגישים בהוראת הלשון את ההקשר הטקסטואלי, יש כאן הזדמנות להראות אחד מן הקשרים בין תחביר, סמנטיקה ופרגמטיקה. אפשר, כמובן לנצל קטע זה ודיון בסוגיה הלשונית שהוא מעלה גם בהוראת ההבעה בכתב ובעל-פה.

ד. משפטי תנאי

כידוע, צירלס לוטוידג' דודג'סון, שעל ספרי "אליס" חתם בפסבדונים "לואיס קרול", היה לוגיקן, וקשה לתאר את שני הספרים הללו ללא הרקע הלוגי של העולם הבדוי שהם יוצרים. מאחר שהתכונה הבסיסית והעיקרית של משפטי תנאי היא התלות שבין המובע בפסוקית התנאי (רישה) ובין תוצאתו המובעת בפסוקית העיקרית (הסיפה), הקשר בין לוגיקה ומשפטי תנאי ידוע ומוכר. על כן יכול דיון במשפטי תנאי בספרי "אליס" לפרנס מאמר שלם, ואולי אף יותר מכך. כאן אתייחס רק לשלושה היבטים הקשורים במשפטי תנאי.

1) קשר בין תנאי לסיבה

הקשר הסיבתי שבין הרישה ובין הסיפה במשפטי תנאי ידוע לכול. סגל, בדבריו על פסוקיות התנאי בלשון המקרא ובלשון חכמים אומר (תרצ"ב, עמ' 191): "פסוקי התנאי הם על פי רוב מורכבים משתי אמרות ויותר, שהאחרונה שבהן מקושרת לקודמת בקשר של סיבה ומסובב, של אב ותולדה.... פסוק של תנאי נבדל מן פסוק של תוצאה בזה שבפסוק של תוצאה הסיבה או האב, מתוארת כעובדה שכבר נתקיימה או שתתקיים בעתיד, ושגורמת בהכרח לקיומו של המסובב, או התולדה, שמביעה הסיפה. אך בפסוק של תנאי קיומה של הסיבה, או האב, אינו בטוח אלא משוער, ולפיכך גם קיומו של המסובב, או התולדה, אינו הכרחי אלא תלוי באריעת הרישה." על הקשר בין פסוקיות סיבה לפסוקיות התנאי למיניהן עמדו גם בן אשר (תשל"ג), למשל בעמ' 107, 110-111), צדקה (תשמ"א, עמ' 292), לנדאו (תשנ"ד, עמ' 7-9), בר (1999, עמ' 13-15) ואחרים. ההבדל שבין פסוקית סיבה ובין פסוקית תנאי הוא ההבדל שבין ודאי (בפסוקית סיבה) לבין

ספק (בפסוקית תנאי). הדובר הבטוח בקיומה ובממשותה של הסיבה, מציין באמצעות תיאור סיבה את הקשר הלוגי שבין הסיבה ובין תוצאתה. בניגוד לכך הדובר שאינו בטוח בקיומה של הסיבה, ולגביו היא בחזקת ספק, ינסח את דבריו באמצעות פסוקית תנאי.¹⁰

בדבריהם של התאומים, טידלדי וטידלדאם, יש הרבה מאוד משפטים המלמדים על הקשר שבין משפטי תנאי ומשפטי סיבה. למשל: "אם את חושבת שאנחנו בובות שעוה", אמר (טידלדאם), "את צריכה לשלם, את יודעת. בובות שעוה לא נוצרו כדי שישתכלו בהן בחינם. לא-לא!" (מראה, עמ' 69). משמע - סיבת הדרישה לתשלום היא שתמורת ההתבוננות בבובות שעוה יש לשלם, אבל יש כאן גם תיאור תנאי, כלומר סיבה משוערת: התאומים אינם יכולים לדעת בוודאות מה חושבת אליס, ואם היא חושבת שהם בובות שעוה, עליה לשלם מפני שהיא מסתכלת בהם. ומוסיף טידלדי: "נְהַפּוּכּוּ, אם את חושבת שאנחנו חיים, את צריכה לדבר" (שם). כלומר, מאחר שאנחנו חיים, יש לדבר אתנו. אין כל ביטחון בכך שאליס חושבת ששני התאומים אכן חיים, ופעולתה של אליס, דיבורים או תשלום, תלויה במה שהיא חושבת. אולם אליס אינה מתייחסת כלל לשאלה אם התאומים ממשיים או יצירי הדמיון, אלא לטקסט, והיא אומרת בקול את מילותיו של שיר, וכתגובה לכך אומרים התאומים:

"אני יודע על מה את חושבת", אמר טידלדאם; "אבל זה לא כך, לא-לא."

"נְהַפּוּכּוּ, המשיך טידלדי, "לו היה כך, היה מוכּח; ואם כן, אז ייתכן; אבל מאחר שלא כך, עוֹרְבָא פֶּרַח! כך אומר ההיגיון."
(מראה, עמ' 70)

סדרה זו של משפטי תנאי ו"היפוכיהם" המשונים ("נהפוכו") יכולים להדגים יפה מאוד מהו הדומה ומה השונה בין משפטי סיבה ותוצאה ובין משפטי תנאי.

2) תנאי כפול

את סדרת המשפטים שאומר טידלדי (זו שצוטטה בסעיף הקודם) אפשר לראות כרצף של איברים במשפט מאוחד: "לו היה הדבר כך,

10 דיון רחב יותר ביחס תנאי-סיבה מצוי אצל בר (1999), עמ' 13-15.

היה מוכח; ואם כן, אז ייתכן", כלומר שני משפטים מאוחים שכל אחד מהם מורכב, המכילים כל אחד פסוקית תנאי ברישה, ואליהם מצורף משפט מורכב בעל פסוקית סיבה: "אבל מאחר שלא כך, עורבא פרח!" אך ניתן לראות אותם, ולפחות את שני האיברים הראשונים ברצף, כמדגימים פסבדו משפט תנאי כפול. את משפט התנאי הכפול מציג, למשל, סגל (תרצ"ו, עמ' 238) כמשפט הכולל "תנאי אחד עם תוצאתו, ואחר כך תנאי שני עם תוצאתו שהם ההפך מן התנאי הראשון ותוצאתו". באופן דומה מציגים את התנאי הכפול גם בן אשר (תשל"ג, עמ' 107), עבאדי (תש"ן, עמ' 141), לנדאו (תשנ"ד, עמ' 11) ואחרים (וראו גם Heath, 1974, הערה 3, עמ' 163).

באיבר הראשון שאומר טידלדי התנאי בטל, ובשני - קיים, ועל כן ניתן לראות באיבר השני תנאי שהוא היפוכם של התנאי שנאמר באיבר הראשון. דבריו של טידלדי הם פסבדו משפט תנאי כפול בסדר זה: אילו היה א, היה ב, ואם א אז ב. אבל מאחר שתוצאות התנאים אינם תוצאה והיפוכה, אין לראות בדוגמה זו תנאי הפוך ממשי, אלא ריכוך המודליות מן ההחלטי אל האפשרי.

(3) צירוף היה + קוטל לעומת קטל ברישה של תנאי בטל

בשיחה שמנהלת אליס עם המפטי דמפטי יש אי-הבנה. אליס דואגת להמפטי דמפטי היושב על החומה ושואלת אותו אם אינו חושב שיהיה בטוח יותר על הקרקע, כי החומה צרה כל כך, אבל המפטי דמפטי מייחס את שאלתה לשיר הילדים שלו חייב המפטי דמפטי את קיומו (ראו ליטוין 1999). תשובתו של המפטי דמפטי לשאלתה של אליס היא זו:

"בוודאי שאני לא חושב כך! כי אילו **באמת** הייתי נופל - דבר שאין לו סיכוי - אבל אילו נפלת - .... אילו נפלת, "המלך, **הבטיח לי** - אה, את יכולה להחוויר, אם את רוצה! את לא חשבת שאגיד את זה, מה! **המלך הבטיח לי - במו פיו - ל - ל - ל** - " "לשלוח את כל חילו ואת כל פרשיו", קטעה אליס, ולא בחוכמה. (מראה, עמ' 105)

בכל אחת מפסוקיות התנאי הבטל שבדבריו של המפטי דמפטי יש ברישה ניסוח אחר של פועל בזמן עבר: בראשונה הפועל הוא בצורת קוטל, וציון העבר הוא באמצעות "היה", ואילו בפסוקית השנייה,

הפועל מובא בצורת העבר שלו, היינו בצורת קטל.

השאלה שיש לשאול כאן היא אם אלו הם ניסוחים חלופיים, או שמא יש בידול משמעותי ביניהם.

בספרו "דקדוק לשון המשנה" אומר סגל (תרצ"ו, עמ' 130) כי מאחר שבלשון חכמים צורת הבינוני נעשתה לצורת הפועל בהווה, "כשהוא משמש לזמנים אחרים יש שמוסיפים לו את פעל העזר היה כדי לציין בפירוש את זמן הפעולה של הבינוני, בפרט שהזמן אינו נשמע בבירור מן העניין". ובהמשך הפרק מציין סגל במפורש: "בפרט בא שימוש זה בפסוקי התנאי", וסגל מדגים: "אילו הייתי יודע... לא הייתי נודר" (נדרים ט, ב) ו"אלו היו מוליכין אותי..." (ברכות כח ע"ב). בדבריו על תנאי שלא נתקיים אומר סגל (תרצ"ו, עמ' 235-236, וראו גם סגל תרצ"ב, עמ' 207): "הפועל ברישה הוא קטל, או ביחיד בינוני בחיבור עם הווה". במילים אחרות, סגל אומר כי צורת היה+בינוני מלמדת בפירוש כי בפסוקית תנאי בטל צורת היה+בינוני מדגישה כי זמנו של התנאי הוא עבר. מאחר שתנאי זה לא נתקיים, הרי שהוא תנאי בטל. אם כך ניתן להקשות מה ההבדל במשמעות בין שתי פסוקיות התנאי בדבריו של המפטי דמפטי: (1) "אילו באמת הייתי נופל"; (2) "אילו נפלת". והרי הזמן המובהק של שתי הפסוקיות הוא עבר, או שמא אין כל הבדל ביניהן, ושתי דרכי הניסוח חלופיות.

בדיונו בתחביר העברית החדשה אומר בן אשר (תשל"ג, עמ' 120) כי שני הדגמים ("קטלתי" ו"היה+קטל") חלופיים, אך הוא אינו דן כלל בשאלה אם יש בידול משמעי בין שתי החלופות הללו. בדיונו בפסוקיות תנאי בטל שלילי מציין בן אשר (תשל"ג, עמ' 123) כי במשפט התנאי השלילי השימוש ב"היה + קטל" נדיר הרבה יותר מבמשפט החיובי.

הנקין (תשנ"א, עמ' 335) אומרת שאף כי בשימוש הרגיל היום מוגבל ערכה הטמפורלי של צורת העבר המושלם (היה+קטל) לזמן עבר, יש במערכת זו קשר בין העבר להיפוטטיות. כמודוס היפוטטי שני הניסוחים, כלומר עבר פשוט או "היה"+בינוני עשויים להתחלף, ו"הם נמצאים בתפוצה משלימה דינמית" (ההדגשה שלי ר"א). גם הדוגמה שמביאה הנקין: "(אילו רצית / היית רוצה, יכולת / היית יכול להתפטר" מראה על האלטרנטיביות שבניסוח.

גם בר (1999, עמ' 97) מביאה דוגמאות מן העברית בת זמננו למשפטי "אילו" שבהתניה שלהם הפועל הוא בעבר פשוט בצד משפטים שבהם העבר מובע באמצעות "היה" + בינוני. כדי לבדוק אם יש העדפה סמנטית מובחנת לשימוש בפעלים מסוימים בצורת העבר הפשוט בניגוד לאחרים, שבהם מעדיפים לנקוט את צורת "היה" + בינוני, מיינה בר את משפטי התנאי הבטל המוצג על ידי "אילו" לפי צורתו של הפועל בעבר. בר מציינת במפורש כי היא לא מצאה העדפה כזאת (1999, עמ' 97), ולדבריה גם אותו עניין עצמו מוצג "פעם במבנה מורכב ופעם בצורה פשוטה **בלי כל סיבה נראית לעין**" (עמ' 99). ההדגשה שלי ר"א). לפי ממצאיה של בר גם במבני תנאי בטל בשלילה השימושים בפועל בעבר פשוט ובעבר מורכב (היה + בינוני) חלופיים (דוגמאות ראו: בר, עמ' 169-174).

מכל מקום, בדרך שבה מנסח המפטי דמפטי את פסוקית התנאי הבטל, שבה הוא מבקש להדגיש שלא נפל כלל ועיקר, טמונה שאלה תחבירית המבקשת עיון. ייתכן, כמובן, שיש לדון כאן בהכרעת המתרגמת, שבחרה לתרגם את "Why, if ever I *did* fall off" (Alice, p. 263) ב"כי אילו **באמת** הייתי נופל" (מראה, עמ' 105) ואת "if I *did*" (Alice, p. 263-264) "אילו נפלתי" (מראה, שם) כדרכים חלופיות להבעת המודוס ההיפוטיטי, שכן, כפי שאומר המפטי דמפטי נפילתו היא "דבר שאין לו סיכוי" (מראה, שם).

ה. מבע חד-איברי

הכרזתו של המשרת-הקרפיון בשעה שהוא מוסר לדוכסית את ההזמנה למשחק קרוקט מנוסחת באמצעות מבעים חד-איבריים, שעליהם חוזר המשרת-הקרפיון פעמיים בשינוי סדר המילים: "לדוכסית. הזמנה מן המלכה לשחק קרוקט". ואחר כך: "מהמלכה. הזמנה לדוכסית לשחק קרוקט". (פלאות, עמ' 63).

אלו הן רק דוגמאות למבעים חד-איבריים ששני ספרי "אליס" משופעים בהם. מבעים כאלה רגילים בדיבור ישיר, ולא רק בספרי "אליס", אלא גם בספרות בדיונית בכלל, ובסוגות רבות, כגון בכותרות העיתונים ובכתרים. שיחם של בני האדם אינו מורכב רק ממשפטים בעלי נושאים ונשואים מוגדרים, אלא גם ממבעים בעלי משמעות שאינם בעלי תבנית תחבירית שלמה. במאמרו "המבע החד-איברי"

מסווג צדקה (תשנ"א) מבעים מילוליים בעלי משמעות לארבעה סוגים:
1. משפט מובהק; 2. משפט אליפטי; 3. משפט מרוסק; 4. מבע חד-
איברי (הסבר מפורט והדגמה אצל צדקה, תשנ"א, עמ' 297-298).

לפי סיווגו של צדקה המבעים בדבריו של המשרת-הקרפיון הם מבעים אליפטיים. מבעים כאלה אפשר לשחזר מתוך ההקשר הסיטואציוני או מתוך המבנה התחבירי של המשפט. במאמרן "משפטים חסרים בסיפורת ובמחזה" עורכות (רודריג) שורצולד ו(שחורי) רובין (תשנ"ה) סיווג שונה במקצת: בשל השחזור התחבירי הן רואות את המשפט האליפטי ואת המשפט המרוסק כמבע בר-השלמה, ובניגוד לו עומד המבע החד-איברי שמשמעותו תלויה בהשלמה הנובעת מן ההקשר של תוכן ונסיבות, טקסטואלי או פרגמטי (רודריג) שורצולד ו(שחורי) רובין, תשנ"ה, עמ' 297-298). דבריו של המשרת-הקרפיון הם אפוא משפטים אליפטיים (מבע בר-השלמה), ואפשר לשחזרם מתוך ההקשר הסיטואציוני: המשרת-הקרפיון מכריז מה הוא מוסר לחברו.

חשוב לציין כי שם העצם המרכזי בשני המבעים הוא "הזמנה", כלומר שם פעולה שקל לתרגמו לפועל נוטה שיהיה נושא ונשוא של משפט בעל מבנה תחבירי שלם. אבל, כאמור, בדיאלוגים שבהם מרובים מבעים בדיבור ישיר, מבעים אליפטיים שכיחים מאוד. טקסט זה יכול לזמן נקודת פתיחה נאה לדיון בכל הסוגיה של משפטים כאלה. יפה יהיה גם לעסוק באפיונים הלשוניים של הדיאלוג ושל לשון הדיבור היומיומי ולאיר עיסוק כזה בטקסטים מן הספרות, דוגמת המצוטטים לעיל.

בדוגמה אחרת שהובאה לעיל (2ד - תנאי כפול) יש מבע אליפטי המובן לא מתוך ההקשר הסיטואציוני, אלא מתוך מבנה המשפט: בתגובה לדבריו של טידלדס, "אבל זה לא כך, לא-לא." אומר טידלדי "נהפוכו, לו היה הדבר כך, היה מוכח" והמשכו "ואם כן, אז ייתכן", ולסדרה זו של מבעים מוסיף טידלדי מבע בעל תיאור סיבה: "אבל מאחר שלא כך, עורבא פרח!" (מראה, עמ' 7).

הרבה סתמיות יש במבעים אלו. גם מן ההקשר הטקסטואלי לא ברור באופן חד משמעי למה מרמז "זה" (בדברי טידלדס) ולא מה פירושו המדויק של "כך" בדברי טידלדי. המבעים מקבלים משמעות כלשהיא,

גם אם אינה הגיונית אלא אי-גיונית, רק מתוך המבנה התחבירי והקשרים שבין המבעים השונים.

כאמור יש בשני ספרי "אליס" לא מעט מבעים כאלה, ויפה מאוד להידרש להם בדיון בכל הקשור למבעים חד-איבריים.

מן המפורסמות הוא שלואיס קרול התייחס ללשון כאל אחד האמצעים, אם לא כאל האמצעי העיקרי, ליצירת העולם הבדיוני הסוראליסטי והאי-גיוני שבו משוטטת אליס, ועל כן הדרך שבה משתמש קרול בלשון יכולה להיות אתגר לבלשן. אמנם חלק גדול מן החוקים שקרול משנה קשורים במשחקי מילים, במורפולוגיה ובסמנטיקה, אך גם מקומו של התחביר אינו נפקד, וללא ספק יכולים שני ספרי "אליס" לשמש לפחות נקודת מוצא לדיונים גם בבעיות תחביר.

ביבליוגרפיה

מקורות

קרול לואיס (1997), הרפתקאות אליס בארץ הפלאות, תרגום רנה ליטוין, הקיבוץ המאוחד.

קרול לואיס (1999), מבעד למראה ומה אליס מצאה שם, תרגום רנה ליטוין, הקיבוץ המאוחד.

Gardner Martin (1960), *The Annotated Alice*, Penguin.

מאמרים עיוניים

אורן עי (תשל"ד), המשפט הפשוט, ירושלים, אקדמון.

----- (תשכ"ב), התחביר: לימוד המשמעות המבנית, על הוראת התחביר בבית הספר התיכון, ירושלים, ביה"ס לחינוך האוניברסיטה העברית ומשרד החינוך, עמ' 15-34.

בורשטיין ר' (תשנ"ז), "קשיי סטודנטים בפענוח משמעויותיהן של מילות קישור פוליסמיות ואחרות", במכללה, 8, ירושלים, המכללה לחינוך ע"ש דוד לוי, עמ' 75-87.

בן אשר מ' (תשל"ג), עיונים בתחביר העברית החדשה, תל אביב, הקיבוץ המאוחד.

בן שחר ר' (1989), "עליסה בארץ הפלאות - קווים לשונים-סגנוניים לתרגומו של אהרן אמיר", מעגלי קריאה 18, עמ' 75-90.

בר ט' (רויטל) (1999), משפטי תנאי בעברית בת זמננו, עבודת דוקטור, ירושלים.

גדיש ר' (תשנ"ב), "דו-משמעות בהוראת תחביר ושחבור", איגרת מידע למורי הלשון ולמורים המלמדים הבעה והבנת הנקרא, ל"ה, האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך והתרבות.

הדומי לי' (1989), "משחק - שפה - חלום - גילויים אוטופיים ביעליסה בארץ הפלאות", מעגלי קריאה 18, עמ' 23-32.

הנקין ר' (תשנ"א), "קטנים עם הרבה עבר, שימושים ייחודיים של זמן עבר בלשון ילדים", לשוננו נה/ד, עמ' 333-362.

יסעור ח' (1989), "לואיס קרול/עליסה בארץ הפלאות ובארץ המראה - התרומה האנגלית לספרות לילדים", מעגלי קריאה 18, עמ' 97-104.

כהן א' (1989), "עט הפלאים של הכובען המטורף - עליסה בארץ הפלאות: כספרות ילדים", מעגלי קריאה 18, עמ' 61-74.

לנדאו ר' (תשנ"ד), "פסוקית התנאי בתחביר המשפט ובתחביר הטקסט", בלשנות עברית, 37, עמ' 7-22.

ליטוין ר' (1995), "כל העולם נייר, וכל הימים הם דיו", ליר אדוארד, משתה בכוס תה, ערכה ותרגמה רנה ליטוין, מסדה, עמ' 84-98.

----- (1999), "השאלה היא האם אתה יכול לכפות על מלים מובנים כה רבים ושונים", מעריב, 11.6.1999.

סגל מ"צ (תרצ"ב), "בניית פסוקי התנאי בעברית המקראית והמשנית", לשוננו ג/ד, עמ' 191-211.

----- (תרצ"ו), דקדוק לשון המשנה, תל-אביב, דביר.

עבאדי ע' (תשמ"ח), תחביר השיח של העברית החדשה, ירושלים, מאגנס.

----- (תש"ן), "מעמדו הלוגי ותפקידו של משפט תנאי כפול רישא בהשוואה לתנאי כפול", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ד/1, ירושלים, עמ' 141-148.

צדקה י' (תשמ"א), תחביר העברית בימינו, ירושלים, קריית ספר.

----- (תשנ"א), "המבע החד-איברי", שי לחיים רבין, גושן-גוטשטיין, מורג וקוגוט, עורכים, ירושלים, אקדמון.

צרפתי גי בי"ע (תשנ"ד), "עליסה בארץ הפלאות" כספר בלשנות", בלשנות
עברית 37, עמ' 55-66.

רבין חי' (תשל"ג), משמעויותיהן של הצורות הדקדוקיות בלשון המקרא
ובלשון ימינו, ערך ש' שקולניקוב, ירושלים, אקדמון.

(רודריג) שורצולד אי' (ושחורי) רובין צי' (תשנ"ה), "משפטים חסרים בסיפורת
ובמחזה", ספר זיכרון לאליעזר רובינשטיין, מחקרים בלשון העברית
ט, דותן וטל, עורכים, רמות, אוניברסיטת תל-אביב.

רוזן חי' (1977), עברית טובה, מהדורה שלישית, ירושלים, קרית ספר.

----- (1988), "דקדוק", אנציקלופדיה עברית, כרך 6 יב מהדורת ספרית
פועלים.

Chalker S. & Weiner E. (1998), *Dictionary of English Grammar*,
Oxford.

Crystal, D. (1991), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, 3rd
edition, Oxford, Basil Blackwell.

Gesenius' *Hebrew Grammar* (1910), ed. by E. Kautzsch & revised by
A.E. Cowley, Oxford.

Heath, P. (1974), *The Philosopher's Alice*, London, Academy Editions.

Lyons J. (1968), *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge.